

УДК 343.43

О. О. ВОЛОДІНА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права № 2

Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК СПОСІБ ЗАХОПЛЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ

Здійснено аналіз одного зі способів захоплення заручників (ст. 147 Кримінального кодексу України) – фізичного насильства – відповідно до завдань, що поставлені перед наукою кримінального права та практикою застосування кримінального закону.

Існуючи як самостійна психофізична єдність і соціально-правове явище, дія як будь-яка вольово поведінка особи завжди передбачає відповідний спосіб її виконання, що характеризує дію з погляду певного порядку, послідовності методів, рухів і прийомів, застосовуваних особою для вчинення злочину, і виступає як одна з найважливіших ознак, що утворюють зміст дії [1, с. 60–61; 2, с. 34]. Як справедливо відзначав Я. М. Брайнін, немає жодного злочину без властивого йому способу його вчинення [3, с. 182]. При цьому останній може бути прямо встановлений у законі, або вказівка на спосіб вчинення злочину однозначно випливає із змісту кримінально-правових норм Особливої частини Кримінальному кодексу України (далі – КК) [4] при їх тлумаченні. Однак, по-перше, диспозиції деяких статей Особливої частини КК не містять вказівок на спосіб вчинення злочину, по-друге, останній також однозначно не випливає зі змісту відповідних норм при їх тлумаченні. Викладене свідчить про те, що спосіб учинення злочину в перших двох випадках є обов'язковою ознакою складу злочину, а в третьому – додатковою чи факультативною. Дану позицію про місце способу вчинення злочину в системі ознак загального поняття складу злочину поділяє переважна більшість авторів [5, с. 132, 133, 180–183; 6, с. 178, 179; 7, с. 25–27].

Закон (диспозиція ст. 147 КК України (за винятком ч. 2) [4]) не містить указівок на способи вчинення захоплення заручників. Спосіб ечинення даного злочину також не випливає однозначно зі змісту вказаної кримінально-правової норми при її тлумаченні. Таким чином, у даному складі злочину, тобто для ч. 1 ст. 147 КК України [4], спосіб не є обов'язковою ознакою, а відтак для вирішення питання про наявність чи відсутність складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 147 КК [4], значення не має, але його аналіз дає можливість зробити висновок

про інші ознаки та елементи складу злочину, правильно кваліфікувати вчинене. У судовій практиці виникають значні труднощі при кваліфікації захоплення заручників за наявності застосування до потерпілого фізичного насильства та заподіянні його життю та здоров'ю кримінально караної шкоди (тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, смерті). Проте питання про способи вчинення захоплення заручників на сьогодні залишається недостатньо дослідженим, що і стало підґрунтам для його розгляду в даній науковій статті.

Захоплення заручників може бути вчинено різними способами. Такими насамперед є фізичний і психічний вплив на потерпілого. Незважаючи на значну кількість робіт із зазначеної тематики, на сьогодні практично відсутнє комплексне наукове дослідження способів вчинення захоплення заручників, тому мета даної статті полягає в тому, щоб на підставі ретельного аналізу кримінального закону сформулювати поняття і розкрити зміст та сутність фізичного насильства як способу вчинення захоплення заручників, розглянути питання кваліфікації захоплення заручників, поєднаного з посяганням на життя та здоров'я потерпілого.

Так, способом учинення злочину при фізичному впливі є фізичне насильство, яке полягає в суспільно небезпечному, протиправному впливі на тілесну сферу (біологічну підструктуру) людини, що, як правило, заподіює їй фізичний біль, шкоду здоров'ю або життю [8, с. 5]. За допомогою даного впливу винний прагне заподіяти шкоду фізичним благам особи. При вчиненні такого злочину, як захоплення заручників, подібні дії виступають «засобом» для того, щоб пригнітити волю потерпілого, подолати здійснений або передбачуваний опір, примусити його до певної поведінки і забезпечити тим самим учинення іншого (основного) суспільно небезпечного діяння – захоплення людини.

З урахуванням фактичних ознак, що характеризують зовнішній прояв фізичного насильства, його форм і способів, останній, як указується в кримінально-правовій літературі, може виражатися в двох різних за характером видах: 1) у впливі на тіло людини; 2) у впливі на внутрішні органи людини без ушкодження зовнішніх тканин (обпоювання, отруєння) [9, с. 8].

Фізичне насильство першого виду може виявлятися в безпосередньому застосуванні винним своєї мускульної сили до тіла потерпілого (заподіяння ударів ногами, руками тощо), або в застосуванні фізичної сили за допомогою використання різних предметів (зброї, інших предметів, у тому числі твердих, рідких, сипучих, отруйних чи сильнодіючих речовин), або у використанні сили інших осіб (неосудних осіб; осіб, що не досягли віку кримінальної відповідальності), тварин (наприклад дресированого собаки), що служать «знаряддям» у руках винного. При фізичному насильстві завжди наявне порушення тілесної недоторканності особи, негативний, руйнуючий вплив на зовнішні тканини людини, що заподіює їй фізичний біль [10, с. 13].

Названі насильницькі дії, посягаючи на тілесну недоторканність людини, залежно від ступеня їх інтенсивності можуть мати наслідки у виді заподіяння фізичного болю, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або навіть смерті потерпілого.

Оскільки фізичне насильство є одним зі способів учинення захоплення заручників, останнє, таким чином, може бути поєднане із заподіянням кримінально караної шкоди (тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, смерті). Зазначені наслідки, що настали в результаті застосування фізичного насильства, не передбачені законодавцем як елемент, що характеризує об'єктивну сторону захоплення заручників. Тому в судовій практиці виникає питання про кваліфікацію захоплення заручників, поєднаного з посяганням на життя та здоров'я потерпілого.

У кримінально-правовій літературі відзначається, що якщо захоплення заручників поєднане із вчиненням іншого злочину, все вчинене кваліфікується за правилами про сукупність злочинів [11, с. 197]. Однак такий підхід до юридичної оцінки і кваліфікації захоплення заручників, учиненого із застосуванням фізичного насильства, потребує певного уточнення.

Передусім слід розглянути питання про те, чи в усіх випадках захоплення заручників із застосуванням фізичного насильства, що тягне за собою заподіяння кримінально караної шкоди,

утворює ідеальну сукупність злочинів. Деякі вчені справедливо відзначають, що ідеальна сукупність злочинів неможлива тоді, коли один зі злочинів є способом учинення іншого, більш суспільно небезпечного злочину [12, с. 149, 154; 7, с. 91–95]. При цьому слід враховувати, що оцінка законодавцем суспільної небезпечності вчиненого злочину знаходить своє відображення в установленні в законі відповідного виду і розміру покарання за даний злочин. Тому врахування ступеня тяжкості шкоди, заподіяної кожному із об'єктів злочинів, один з яких виступає способом учинення іншого і завжди спрямований на заподіяння шкоди додатковому об'єкту (життю, здоров'ю людини), вимагає порівняння розміру покарань, встановлених за ці злочини. При цьому, як обґрутовано стверджує М. І. Панов, слід керуватися правилом загального порядку: якщо злочин вчинено способом, передбаченим КК як самостійний злочин, і з урахуванням ступеня заподіяної ним шкоди додатковому (обов'язковому або факультативному) об'єкту тягне за собою більш сувору або рівну відповідальність порівняно з основним злочином, то вчинене повинно кваліфікуватися за сукупністю злочинів [7, с. 93], інакше кваліфікація за сукупністю не може бути застосована. Як свідчить порівняльний аналіз санкцій ст. 147 і статей 115, 120, 121, 122, 125, 126, 127 КК України [4], менш тяжкими порівняно із захопленням заручників є насамперед такі злочини, як побої та мордування, умисне легке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження та катування. Таким чином, учинення названих дій з метою захоплення заручників цілком охоплюється ст. 147 КК і додаткової кваліфікації за статтями 122, 125, 126 та 127 КК [4] не потребує.

Що ж стосується заподіяння в ході захоплення заручнику умисних тяжких тілесних ушкоджень, а також доведення його до самоубивства, то вчинене повинно розглядатися як кваліфікований вид захоплення заручників. При цьому, на наш погляд, додаткова кваліфікація за статтями 121 та 120 КК [4] не потрібна.

Однак у деяких випадках, застосовуючи до потерпілого при вчиненні захоплення фізичне насильство, винний умисно позбавляє його життя. Такі наслідки захоплення свідчать про те, що потерпілому заподіяна особлива тяжка шкода. Застосування такого насильства входить за рамки фізичного насильства як одного зі способів вчинення захоплення заручників.

З огляду на розглянуте правило загального порядку щодо кваліфікації злочинів, вчинених

способом, передбаченим у КК як самостійний злочин, можна зробити висновок про те, що захоплення заручників, яке потягло за собою заподіяння особі тяжких тілесних ушкоджень при відсутності кваліфікуючих ознак, не потребує додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 КК [4], оскільки заподіяна потерпілому шкода цілком охоплюється поняттям тяжких наслідків, передбачених ч. 2 ст. 147 КК [4]. Подібним чином має вирішуватися питання про кваліфікацію й у випадках доведення потерпілого до самогубства (ст. 120 КК) [4]. Учинення ж захоплення заручників із застосуванням фізичного насильства, що потягло за собою смерть потерпілого, утворює ідеальну сукупність злочинів. Згідно з абз. 3 п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [13] дії особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 147 КК, і умисно вбila заручника, мають кваліфікуватися за ч. 2 указаної статті за ознакою спричинення тяжких наслідків і за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК [4]. Викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що захоплення заручників, поєднане із вчиненням іншого злочину, підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів не завжди, а тільки в окремих випадках.

Слід зазначити, що в судовій практиці не тільки кваліфікація захоплення заручників, поєднаного із заподіянням смерті, тяжких тілесних ушкоджень, викликає труднощі. Заходження заручників, поєднане із заподіянням менш тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого (особливо легких тілесних ушкоджень), суди нерідко кваліфікують за сукупністю злочинів, що є зайвим.

Необхідно підкреслити, що факт заподіяння певного виду кримінально караної шкоди (умисне завдання удару, побоїв, учинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, смерть) при захопленні заручників не завжди свідчить про вчинення захоплення із застосуванням фізичного насильства. Таким слід визнавати лише захоплення, при якому насильницькі дії, що потягли за собою зазначені наслідки, становили частину дій, спрямованіх на виконання його об'єктивної сторони, тобто були способом його вчинення. У зв'язку з цим уважаємо правильною думку, висловлену Л. Л. Кругликівим, згідно з якою злочинна поведінка в низці випадків складається ніби із двох частин: основного діяння і способу, які знаходяться у певному зв'язку між собою, що виражається формулою: «Одне діяння – заради іншого діяння» [14, с. 7]. Коли насильницькі

дії, що потягли за собою заподіяння тілесних ушкоджень, передували захопленню заручників, однак не були способом його вчинення, слід констатувати реальну сукупність злочинів.

Значні труднощі виникають при вирішенні питання про віднесення до фізичного насильства, крім зазначених дій, вплив і на внутрішні органи людини без ушкодження зовнішніх тілесних покривів – обпоювання, отруєння, що виражається у введенні шляхом обману або зловживання довірою в її організм одурманюючих, отруйних чи інших сильнодіючих речовин. Названі дії приводять потерпілого в безпорядний стан, при якому він не може чинити опір особі, яка вчиняє злочин, а його здоров'ю заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння. У теорії кримінального права дане питання розглядається лише стосовно таких злочинів, як вимагання, розбій, насильницький грабіж, згвалтування [15, с. 42–51], при вчиненні яких фізичне насильство є засобом примусу потерпілого всупереч його волі до певної поведінки, має на меті подолати наявний або передбачуваний його опір.

У літературі відсутнє однакове вирішення викладеної проблеми. Так, одні автори відносять приведення потерпілого в несвідомий стан за допомогою введення в його організм шляхом обману або зловживанням довірою одурманюючих речовин до фізичного насильства [16, с. 76]. Така позиція закріплена і в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності», де вказано, що застосування до потерпілого без його згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) з метою заволодіння його майном потрібно розглядати як насильство (п. 10) [17]. Інші ж дослідники вважають, що названим поняттям охоплюються лише дії, що полягають в завданні ударів, іншому протиправному фізичному впливі на тіло потерпілого, при якому завжди порушується тілесна недоторканність особи, не визнаючи при цьому фізичним насильством вплив на внутрішні органи потерпілого без порушення зовнішніх тілесних покривів і давання одурманюючих засобів [10, с. 14–17]. Остання позиція, на наш погляд, є більш обґрунтованою, тому що при введенні в організм потерпілого названих речовин шляхом обману або зловживання довірою винний не вчиняє фізичної дії (фізичного насильства) на організм потерпілого. У даній ситуації він удається до менш небезпечних способів – обману або зловживання довірою.

Слід також підкреслити, що фізичне насильство є характеристикою суспільно небезпечної дії, а саме способом її вчинення, а не її наслідком. Фізичне насильство відрізняється від наслідків саме тим, що воно завжди являє собою дію, тоді як заподіяння шкоди здоров'ю іншій людині є наслідком. У зв'язку з цим правильним ми вважаємо твердження В. І. Симонова, який відзначав: «Говорячи про насильство, ми в першу чергу маємо на увазі саму дію, а потім уже можливі наслідки, бо настання наслідків для фізичного насильства зовсім не обов'язкове» [8, с. 8].

Отже, на нашу думку, обпоювання, отруєння заручника одурманюючими, отруйними чи іншими сильнодіючими речовинами в результаті обману або зловживання довірою з метою його захоплення не можуть розглядатися як фізичне насильство, оскільки в даному випадку має місце заподіяння шкоди здоров'ю без застосування фізичного насильства (ненасильницький спосіб). Відповіальність у таких ситуаціях передбачена за наслідки, що фактично настали, тобто за шкоду, заподіяну здоров'ю заручника, і за захоплення його, вчинене шляхом використання безпорадного стану потерпілого. Безпорадним станом потерпілого слід визнати ті випадки, коли він внаслідок свого фізичного або психічного стану не здатний розуміти характер і значення вчинюваних із ним дій, або хоча і розуміє те, що відбувається, однак не має можливості чинити опір винному, і останній усвідомлює, що потерпілій знаходиться в такому стані. Якщо ж потерпілого примушують до вживання названих речовин з метою подолання його можливого або наявного опору, застосувавши щодо нього силу, вчинене логічно розглядати як фізичне насильство.

Вивчення судової практики свідчить, що фізичне насильство при захопленні заручників може застосовуватися винним із різною метою, у різних формах, а також на різних етапах учи-

нення злочинної діяльності. Застосовуючи фізичне насильство при вчиненні цього злочину, винна особа діє або з метою припинення опору потерпілого, або з метою примусити його до певної поведінки. У даному випадку насильство над особою являє собою лише проміжну мету для досягнення іншої мети і заподіяння в результаті шкоди іншому благу – особистій недоторканності людини.

Як уже відзначалося, захоплення заручників може бути вчинене за допомогою як фізичного, так і психічного впливу на потерпілого, за наявності якого впливу піддається сфера психіки людини [16, с. 3]. При цьому такий вплив за способом його вчинення і характером може виступати у вигляді психічного насильства або обману [2, с. 62].

Безумовно, зазначений перелік способів вчинення захоплення заручників не є вичерпним. Розглядувані злочин, як ми вважаємо, може бути вчинено і шляхом використання безпорадного стану потерпілого. Захоплення заручників може бути як таємним, так і відкритим.

Необхідно відзначити, що вибір конкретного способу вчинення захоплення заручників залежить від низки причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Ними можуть бути визнані психологічний стан суб'єкта злочину, його особистісні якості і властивості, взаємини з потерпілим, навколошнє оточення тощо.

Отже, вищевикладене дає можливість зробити висновок, що захоплення заручників утворюють різні прийоми і способи насильницького і ненасильницького характеру, безпосередньо застосовані винним з метою перешкодити потерпілому в здійсненні ним свого права на особисту недоторканність, зміст якої полягає в можливості вільного вибору людиною (в окремих випадках – її законними представниками) місця перебування, здійснення свободи пересування, а також вільного вибору поведінки, позбавленої примусу.

Список використаної літератури

1. Кудрявцев В. Н. Способ совершения преступления и его уголовно-правовое значение / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1957. – № 8. – С. 60–69.
2. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Харьков : Вища школа, 1982. – 161 с.
3. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1963. – 275 с.
4. Кримінальний кодекс України : за станом на 30 січ. 2012 р. / упоряд. В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2012. – 232 с.
5. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздан, 1957. – 363 с.
6. Карпушин М. П. Уголовная ответственность и состав преступления / М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1974. – 232 с.
7. Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления / Н. И. Панов. – Харьков : Харьков. юрид. ин-т, 1984. – 112 с.

8. Симонов В. И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.715 / Симонов Владимир Иванович. – Свердловск, 1972. – 25 с.
9. Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1969. – 120 с.
10. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : учеб. пособие / Н. И. Панов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1986. – 54 с.
11. Сташик В. В. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике / В. В. Сташик, М. И. Бажанов. – Изд. 2-ое, испр. и дополн. – Харьков : Вища школа, 1987. – 216 с.
12. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Госюризатдат, 1958. – 220 с.
13. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1. – С. 37–42.
14. Круглик Л. Л. Способ совершения преступления (вопросы теории) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.715 / Круглик Лев Леонидович. – Свердловск, 1971. – 18 с.
15. Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем : учеб. пособие / Л. В. Сердюк. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. – 62 с.
16. Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1974. – 167 с.
17. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 pp. – Вид. 6-те, зі змін. та доп. – Х. : Одіссея, 2010. – С. 129–142.

Надійшла до редколегії 15.09.2012

ВОЛОДИНА О. О. ФИЗИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ КАК СПОСОБ ЗАХВАТА ЗАЛОЖНИКОВ

Осуществлен анализ одного из способов захвата заложников (ст. 147 Уголовного кодекса Украины) – физического насилия – согласно задач, которые стоят перед наукой уголовного права и практикой применения уголовного закона.

VOLODINA O. PHYSICAL VIOLENCE AS THE METHOD OF CAPTURE OF HOSTAGES

The analysis of one of the methods of capture of hostages (article 147 of the Criminal Code of Ukraine) – physical violence – in relation to tasks, which stand before science of criminal law and practice of application of criminal law, is made.

УДК 351.75(477.54)

М. В. ГОЛУБ,

заступник начальника ГУМВС України в Харківській області –
начальник міліції громадської безпеки

СТРАТЕГІЧНІ ПРИОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

З'ясовано місце державної регіональної політики в державній політиці. Запропоновано авторське визначення понять «державна регіональна політика» та «державна регіональна політика у сфері охорони громадського порядку». Надано характеристику державної регіональної політики у сфері охорони громадського порядку (на прикладі Харківської області).

Зважаючи на інституційні перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні з метою розбудови правової держави, орієнтованої на дотримання основних прав і свобод людини та громадянина, створення належних умов для їх реалізації, особливої уваги потребує розроблення системних заходів щодо декриміналізації суспільства, захисту громадян від злочин-

них посягань та нейтралізації негативних соціальних тенденцій. Такі заходи мають здійснюватися не лише на загальнодержавному рівні, а й на рівні регіонів. У зв'язку з цим поділяємо точку зору Г. Черніченка про те, що держава мусить розробити стратегічні орієнтири, які б консолідували всі її регіони, а це курс на міжрегіональну інтеграцію та підвищення